

УДК 37.034

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-2.31>**О. С. Капінус**кандидат педагогічних наук,
начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного**О. П. Герус**старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

В умовах збільшення ризиків та загроз територіальній цілісності нашої держави Збройні Сили України потребують офіцерів, які здатні усвідомлено взяти на себе відповідальність за результати діяльності щодо захисту Батьківщини та відзначаються лідерськими якостями, інноваційним професійним мисленням, свідомим патріотизмом, належними морально-бойовими якостями, які базуються на високому рівні соціальної відповідальності.

Незважаючи на стрімкий розвиток військової техніки й озброєння, а також на істотні зміни у поглядах на характер, форми та методи ведення бойових дій, на перший план в організації виховання майбутніх офіцерів поставлено питання формування належного рівня соціальної відповідальності, яка має вагомий вплив на якість виконання офіцером його функціонально-професійних обов'язків та службово-бойових завдань.

Специфічність військово-професійної діяльності офіцера визначається низкою педагогічних, психологічних, соціальних, моральних та інших аспектів, які пов'язані з необхідністю ухвалення самостійного, виваженого та обгрунтованого рішення як в умовах повсякденної життєдіяльності військових частин, так і під час виконання бойових завдань.

Вимоги до особистості офіцера, що постійно зростають, зумовлюють необхідність його суб'єктного внеску в якісну зміну об'єкта діяльності, а саме: гнучкість мислення, поведінки, виваженість в ухваленні рішень, здатність усвідомлено брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності.

Однією з основних передумов ефективності професійної діяльності офіцера Збройних Сил України є сформованість у нього соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність передбачає сформовану здатність людини адекватно реагувати на потребу дотримання своїх особистісних, громадянських і професійних обов'язків. Саме соціальна відповідальність узагальнено виражає усі форми відповідальності, причому особливості військово-професійної діяльності істотно розширюють спектр та межі соціальної відповідальності військовослужбовця.

Враховуючи зазначене, перед вищими військовими навчальними закладами (ВВНЗ) одним із найважливіших є завдання, що передбачає виховання активної особистості курсанта, котрому притаманні передусім висока свідомість та соціальна відповідальність. Об'єктивна потреба у формуванні соціальної відповідальності майбутніх офіцерів зумовлена підвищенням персональної відповідальності за особистий внесок у перетворення, які відбуваються у нашій державі та ЗСУ.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, сутність соціальної відповідальності, структура соціальної відповідальності.

Постановка проблеми. Об'єктивна потреба щодо формування соціальної відповідальності у майбутніх офіцерів зумовлена насамперед зростанням їх персональної відповідальності за успішність виконання завдань, що стоять перед Збройними Силами України на сучасному етапі. Формування соціальної відповідальності офіцера відбувається під час навчання у ВВНЗ та продовжується в процесі всієї військової служби. Нині потрібна постійна увага до виховання офіцерів нової генерації, які відзначаються високим професіоналізмом та мають сформовану соціальну відповідальність як особистісну та професійну рису.

Разом з тим особливості формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ потребують додаткових досліджень, оскільки курсанти ВВНЗ, на відміну від цивільної молоді, знаходяться в якісно інших умовах, які визначаються сформованим специфічним середовищем та пов'язані із військово-професійною діяльністю. Крім того, на формування соціальної відповідальності майбутнього офіцера безпосередній вплив має специфіка професійних завдань, які передбачають готовність до управління військовими колективами як у мирний час, так і під час виконання бойових завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика дослідження дефініції «соціальна

відповідальність» на сучасному етапі здійснюється в таких аспектах: загальнотеоретичні аспекти наукового поняття «соціальна відповідальність» (Н. Огренич, С. Вознюк, С. Тямало); психолого-теоретичні аспекти сутності та змісту наукової дефініції «соціальна відповідальність» (К. Муздибаєв, М. Савчин, Д. Фельдштейн, В. Франкл, Д. Узнадзе, Т. Сидорова, Т. Гурлева); педагогічні аспекти (О. Плахотний, М. Сметанський, Г. Ковальова, В. Оржеховська, Л. Терехова, Є. Бобкова, О. Пазіна, М. Іванов, А. Гулевская, І. Панарін, Л. Барановська, Т. Мельничук, І. Сопівник, Т. Чепульченко).

Значна кількість наукових досліджень присвячена дослідженню сутності «соціальної відповідальності майбутніх офіцерів» (Ю. Сичевський, І. Гамула, С. Васильєв, С. Карпукін, Є. Кірєєв, П. Петрій, В. Примаєк, О. Зайчук, Н. Оніщенко, Л. Мохнар).

Протягом останніх років збільшилася кількість напрацювань українських військових педагогів, які присвячені сутності «відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ». У цьому аспекті слід виокремити кандидатські дослідження Ю. Сичевського [8] та І. Гамули [4], які висвітлюють відповідальність майбутніх офіцерів, а також публікації В. Примаєка [7] щодо змісту громадянської відповідальності курсантів.

Мета статті. Головною метою статті є визначення сутності та особливостей формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ під час навчання у ВВНЗ, оскільки зазначена проблема ще не має достатнього теоретичного, методологічного та методичного дослідження в педагогічній науці та вимагає розробки виважених підходів як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності соціальної відповідальності офіцерів ЗСУ дозволило з'ясувати, що одним із головних завдань ВВНЗ є формування в особового складу ВВНЗ громадянської позиції, патріотизму, власної гідності, готовності до військово-професійної діяльності, професійно важливих якостей, відповідальності за доручену справу, долю держави, суспільства і людства. Таким чином, соціальна відповідальність стає компонентом структури особистості майбутнього офіцера, здійснюючи вплив на її спрямованість. Отже, головним спонукальним мотивом проведення дослідження з проблеми соціальної відповідальності та одночасно обґрунтування його актуальності є насамперед нагальна потреба сучасного етапу розвитку українського суспільства і Збройних Сил.

На основі проведеного аналізу напрацювань фахівців [3; 4; 8] доречним вбачається розглядати наукову категорію «соціальна відповідальність майбутніх офіцерів» через діалектичний взаємозв'язок між особою офіцера та українським суспільством, що характеризується взаємними

правами й обов'язками з виконання військових статутів та наказів, яка охоплює усвідомлення соціальних норм і цінностей поведінки в армійському колективі та вироблення здатності самостійно оцінювати наслідки й результати власних дій та передбачає реалізацію засобів впливу у разі їх порушення.

У процесі узагальнення наукової літератури встановлено, що соціальну відповідальність майбутнього офіцера можна розглядати як новоутворення особистості, а також як результат суб'єктивного сприйняття ним навколишньої дійсності через неухильне виконання військового обов'язку. Визначено, що соціальна відповідальність тісно пов'язана із духовністю особистості та характеризує рівень соціальної зрілості майбутнього офіцера ЗСУ. Це зумовлено тим, що соціальна відповідальність утверджується як новоутворення онтогенетичного етапу розвитку особистості у період початку соціальної зрілості, а тому є усі передумови для її активного формування у майбутніх офіцерів ще під час навчання у ВВНЗ.

Підставою для формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ виступає зв'язок між особистістю та суспільством, що передбачає соціальну детермінацію дій суб'єктів та виконання своїх професійних обов'язків. Соціальна відповідальність майбутніх офіцерів ЗСУ повинна базуватися на кращих патріотичних, моральних та інтелектуально-культурних якостях та має стати важливим складником особистості офіцерів української армії.

Результатом систематизації наукових досліджень, проведених О. Зайчуком та Н. Оніщенко [9], стало виокремлення основних рис соціальної відповідальності, які притаманні майбутнім офіцерам ЗСУ:

- концептуалізується соціальними інститутами, існує у різних видах та регламентується соціальними нормами, усталеними у суспільстві загалом та армійських колективах зокрема;
- має динамічний характер, розвивається і трансформується разом зі суспільними відносинами, виробляючи повагу до прав та свобод людини, і є проявом як культурного рівня розвитку ЗСУ, так і суспільства загалом;
- не є засобом примусу, має довільну форму, передбачаючи дотримання кращих патріотичних, моральних та інтелектуально-культурних традицій українського лицарства;
- тісно пов'язана із засобами суспільного впливу та настає залежно від розуміння її змісту і ставлення майбутніх офіцерів до неї.

Окремого аналізу потребує структура соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ. На основі узагальнення напрацювань науковців щодо визначення компонентної структури соціальної відповідальності встановлено, що одностайності

у цьому питанні немає. Деякі автори (Є. Бобкова, Є. Бондаревська, І. Гладишева, В. Зонь, М. Сметанський) виокремлюють лише три компоненти, тоді як інші (Г. Ковальова, С. Васильєв, Ю. Сичевський) вважають за доцільне розглядати чотири. Для того, щоб визначитися зі структурою соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ, необхідним є дослідження деяких поглядів науковців.

У науковому дослідженні Є. Бобкової [1] соціальна відповідальність складається із трьох компонентів: 1) ідейно-моральний компонент передбачає розуміння особистістю взаємозв'язку особистих і суспільних інтересів; 2) емоційно-вольовий – усвідомлення емоційного ставлення до фактів і явищ навколишньої дійсності, до власного вибору; 3) діяльнісний компонент – цілеспрямоване подолання труднощів.

Також три компоненти подано у структурі соціальної відповідальності в науковому дослідженні Є. Бондаревської [2]. Зокрема, авторка пропонує виокремлювати три види компонентів: 1) нормативний (моральні знання, моральні поняття, принципи, ідеї); 2) оцінний (оцінки і самооцінки, ідейно усвідомлені оцінні критерії, які особистість використовує у практичній діяльності); 3) регулятивний (моральні почуття, відносини, переконання регулювання поведінки людини подання повинні переплавитися в горнилі свідомості кожної людини).

Як зазначає І. Гладишева, «структура соціальної відповідальності має складний та багатоплановий характер і постає перед нами як взаємозв'язок когнітивного, мотиваційного та діяльнісного компонентів» [5].

У роботі Г. Ковальнової [6] запропоновано чотири компоненти, а саме: 1) когнітивний (система засвоєних особистістю знань про сутність прав та обов'язків, про норми і правила поведінки людини в суспільстві); 2) мотиваційний (ієрархія мотивів соціально-відповідальної поведінки); 3) вольовий (моральні прагнення в реалізації відповідальних вчинків, спонукання свідомо регулювати діяльність); 4) діяльнісний (здатність і готовність людини здійснювати усвідомлений вибір певної лінії поведінки, ухвалювати рішення, оцінювати їх наслідки; визначати необхідні обмеження в поведінці).

Подібні підходи до вивчення структури соціальної відповідальності задекларовані й у дисертаційному дослідженні С. Васильєва [3]. Автор виокремив такі компоненти: когнітивний (система засвоєних особистістю знань про сутність прав та обов'язків, про норми і правила поведінки людини в соціумі, про способи регулювання відносин між людьми, з інстанціями та інститутами суспільства, яка активно формується в юнацькому віці у процесі викладання навчальних дисциплін, участі в соціальній практиці); мотиваційний

(ієрархія мотивів соціально відповідальної поведінки, яка складається у процесі суспільно-корисної діяльності, соціальної взаємодії); вольовий (система вчинків і спонукань до свідомого регулювання власної діяльності); діяльнісний (готовність до здійснення усвідомленого вибору певної лінії поведінки, здатність ухвалювати рішення, оцінювати їх наслідки, визначати необхідні обмеження в поведінці на основі сформованого життєвого кредо і розвиненої самосвідомості).

Для визначення структури відповідальності Ю. Сичевський [8] провів аналіз психолого-педагогічної літератури та практики підготовки курсантів і виокремив чотири структурні компоненти: мотиваційний, емоційний, гностичний та вольовий. У баченні автора мотиваційний компонент впливає на мотиваційну сферу особистості і виконує стимулювальну та спонукальну функції. Емоційний компонент об'єднує складні моральні та інтелектуальні почуття, які виникають у майбутніх офіцерів-прикордонників під час виконання обов'язків або ухвалення відповідального рішення. Він спрямований на реалізацію оцінювальної функції. Гностичний компонент базується на усвідомленні курсантами змісту своїх обов'язків та передбачає соціальні й моральні наслідки того, що обов'язки не виконані. Він виконує функцію основи усієї поведінки особистості. Вольовий компонент проявляється у здатності особистості діяти для досягнення свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні та зовнішні перешкоди. Він виконує функцію управління.

Узагальнення напрацювань науковців дозволяє дійти висновку, що соціальна відповідальність майбутніх офіцерів ЗСУ – це ієрархізована професійна якість особистості, що вимагає системного підходу до розгляду основних визначень в ній як окремих чітких та конкретних компонентів і встановлення зв'язків між ними. З огляду на це поданий вище перелік компонентів у наукових напрацюваннях Є. Бобкової, Є. Бондаревської, С. Васильєва, І. Гладишевої, В. Зонь, Г. Ковальнової, Ю. Сичевського, М. Сметанського не повною мірою відображають усю специфіку соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ, а тому потребують деякої корекції та уточнення.

Отже, структура соціальної відповідальності складається з таких компонентів: мотиваційного (ієрархія мотивів соціально відповідальної поведінки майбутнього офіцера, моральне прагнення до реалізації відповідальних вчинків, спонукання свідомо регулювати свою майбутню професійну діяльність на основі високої духовності), когнітивного (система засвоєних особистістю знань про сутність прав та обов'язків офіцера, про норми і правила поведінки в армійському колективі та соціумі, про способи його регулювання) та конативного (здатність і готовність курсанта

здійснювати усвідомлений вибір власної лінії поведінки, ухвалювати адекватні в конкретній ситуації рішення та оцінювати можливі позитивні та негативні наслідки своєї поведінки). Усі структурні компоненти соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ перебувають між собою у складному діалектичному зв'язку та мають вплив один на одного. Окреслені компоненти стали основою для визначення рівня сформованості соціальної відповідальності.

Проведений аналіз сутності соціальної відповідальності майбутніх офіцерів ЗСУ дає підстави стверджувати, що особливостями, які впливають на її формування, є:

– об'єктивне зростання соціальної відповідальності командирів, що безпосередньо зумовлено характером тих завдань, які виконують ЗСУ щодо відбиття збройної агресії, надійного забезпечення захисту інтересів особи, суспільства та держави загалом. Новизна розвитку сучасної військово-політичної ситуації в Україні як суверенній державі вимагає пошуку інноваційних шляхів, що формують новий характер відповідальності як офіцера, так і солдата ЗСУ;

– належність до специфічної соціальної групи – Збройних Сил України, які мають особливий статус у громадянському суспільстві. З одного боку, вони представляють військово-політичний інститут (елемент держави), а з іншого – соціально-професійну групу (елемент соціальної структури суспільства). Це й зумовлює нову природу соціальної відповідальності;

– потреба розробки питання предметності (за що?) та інстанції (перед ким?) несуть соціальну відповідальність майбутні офіцери сучасної української армії у зв'язку зі зміною найважливіших характеристик соціально-відповідального ставлення в умовах соціально-політичної трансформації суспільства;

– складність і багатоаспектність проблеми виховання військовослужбовців ЗСУ за наявності деякої розмитості моральних цінностей майбутніх офіцерів;

– залежність рівня розвитку соціальної відповідальності кожного окремого офіцера від культури міжособистісної взаємодії, що ґрунтується на нормах етики та моралі, ідеалах та цінностях конкретного армійського колективу.

Отже, соціальна відповідальність майбутніх офіцерів ЗСУ, з одного боку, зумовлена певними психологічними особливостями, які притаманні курсантам, що навчаються у ВВНЗ, як-от: оригінальна форма мислення, щирість, максималізм, підвищена вимогливість до оточення, деяка категоричність оцінок, прагнення до самоствердження, з іншого боку – визначається тим суспільним мікросередовищем, в якому щодня перебуває курсант, вимогами тієї соціально-професійної групи,

в якій їм належить реалізовувати свій потенціал в майбутньому, що передбачає чітку підпорядкованість професійної діяльності вимогам військових статутів.

Висновки та пропозиції. Соціальна відповідальність майбутніх офіцерів ЗСУ – це ієрархізована професійна якість особистості, яка перебуває в діалектичному взаємозв'язку між особою офіцера та суспільством, характеризується взаємними правами та обов'язками з виконання військових статутів та наказів, охоплює усвідомлення соціальних норм і цінностей поведінки в армійському колективі. Основними характеристиками соціальної відповідальності майбутніх офіцерів є: чітка регламентація соціальними нормами, установлені в суспільстві та військових колективах; динамічний характер; прояв культурного рівня розвитку ЗСУ; дотримання кращих патріотичних, моральних та інтелектуально-культурних традицій українського лицарства; тісний зв'язок із засобами суспільного впливу (настає залежно від розуміння її змісту і ставлення майбутніх офіцерів до неї).

Подальші перспективи дослідження полягають у розробці ефективних методик формування та розвитку соціальної відповідальності у майбутніх офіцерів ЗСУ на етапі їх становлення як професіоналів та особистостей.

Список використаної літератури:

1. Бобкова Е.Н. Педагогические условия воспитания социальной ответственности у старших школьников : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. Київ, 2004. 16 с.
2. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. Ростов-на-Дону, 1996. 560 с.
3. Васильев С.Н. Формирование социальной ответственности у курсантов военного вуза : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. Киев, 2006. 214 с.
4. Гапула І.А. Формування відповідальності в курсантів військових інститутів [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Київ, 2002. 20 с.
5. Гладышева И.А. Педагогические условия воспитания социальной ответственности у студентов негосударственного вуза : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. Киев, 2006. 19 с.
6. Ковалева Г. Педагогика миротворчества, социальная ответственность, сотрудничество. *Приоритеты современной педагогики*. Москва, 1993. С. 109–125.
7. Примак В.П. Громадянська відповідальність у структурі професійної готовності курсантів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ. *Збірник наукових праць № 47. Частина II*. Хмельницький : Вид-во

- Національної академії прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2008. С. 39–42.
8. Сичевський Ю.О. Формування відповідальності як професійно-особистісної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Харків, 2008. 18 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Kapinus O., Herus O. Features of formation of social responsibility of the future officer of the Armed Forces of Ukraine

In the face of growing risks and threats to the territorial integrity of our States Ukraine's Armed Forces need officers who are able to consciously take responsibility for the results of activities to protect the homeland and different leadership qualities, innovative professional thinking, conscious patriotism, proper morale and fighting qualities, which are based on a high level of social responsibility.

Despite the rapid development of military technology and weapons, as well as for considerable changes in views on the nature, forms and methods of warfare to the fore in the organization of training of future officers raised the issue of establishing an appropriate level of social responsibility that has a significant impact on the quality of the officer in his functional-professional duties and service and combat missions.

The specificity of the military profession of an officer is determined by a number of pedagogical, psychological, social, moral and other aspects that are associated with the necessity of making independent, balanced and informed decision as to the conditions of everyday life of military units during combat missions.

The requirements for the individual officer, is constantly growing, due to the necessity of its subjective contribution to a qualitative change of object of activity, flexibility of thinking, behavior, balance in decision-making, the ability to consciously take responsibility for the results of their activities.

One of the essential prerequisites for the effectiveness of professional activity of the officer of Armed forces of Ukraine is the formation of his social responsibility. Social responsibility implies that formed a person's ability to respond adequately to demand respect for their personal, civic and professional responsibilities. Social responsibility generally expresses all forms of liability, and features of the military-professional activities significantly expand the range and boundaries of the social responsibility of a soldier.

Given the above, the higher military educational institutions (VUZOV) one of the most important task, which involves the education of active personality of students, which is characterized, above all, a high awareness and social responsibility. The objective need in the formation of social responsibility of future officers is due to increasing personal responsibility for his personal contribution to the transformations that occur in our state and Mat.

Key words: *responsibility, social responsibility, the essence of social responsibility, structure of social responsibility.*